

УДК 159.9 (045)

А. В. Алексєєва

Received March 24, 2014;

Revised April 03, 2014;

Accepted April 15, 2014.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті окреслено певні еквіваленти професійної успішності: соціальний статус, визнання, щастя і задоволення від процесу творчої діяльності, а також визначено вплив на професійну успішність психологічної статі та психосексуальних проявів особистості, який має відповідну диференціацію в контексті зазначених рівнів успішності. Так, сексуальна задоволеність взаємопов'язана з загальним відчуттям себе щасливою людиною та сприйняттям професійної успішності як можливості отримання задоволення від самого процесу діяльності, яка перетворюється на творчість. Низький рівень сексуальної задоволеності, в свою чергу, зумовлює визначення таких еквівалентів професійної успішності, як статусне зростання та визнання в суспільстві, що є проявом відповідної компенсації та засобом підвищення загальної задоволеності власним життям. Фемінна складова частина психологічної статі визначає значущість для людини отримання зовнішніх підтверджень власної важливості й вагомості, а реальні досягнення супроводжуються високим рівнем розвитку маскулітних рис, які також зумовлюють вибір такого еквіваленту успішності, як щастя та насолода від самого процесу професійної діяльності. Висока статева самооцінка безпосереднім чином взаємопов'язана із відчуттям себе щасливою людиною, що наголошує на значущості рівня вираженості маскулітних/фемінних складників психологічної статі в контексті загальної задоволеності життям. У статті також окреслено когнітивні проєкції професійної успішності особистості в контексті різних вимірів успішності, які мають відповідні гендерні особливості. Зокрема, ототожнення себе зі статусною людиною супроводжується вищою оцінкою таких проявів психологічної маскулітності, як «вміння самостверджуватися», «сила волі», «витривалість», і таких проявів фемінності, як «краса» та «чарівність». Самоототожнення з відомою людиною супроводжується вищою оцінкою готовності до ризику та витривалості, що є проявами психологічної мужності та вищою оцінкою власних зовнішніх даних. Відчуття себе щасливою людиною співвідноситься з вищим рівнем психологічної мужності та сили волі, а також ніжності й чарівності. Зазначені когнітивні проєкції поєднують у собі прояви психологічної мужності й жіночності, отже є психологічно андрогінні, але мають різну семантичну навантаженість у контексті відповідних рівнів професійної успішності.

Ключові слова: професійна успішність, когнітивні проєкції, ціннісні пре-диспозиції, соціальний статус, визнання, щастя, творчість, маскулітність, фемінність.

Alekseeva A. V. Professional Success of Personality: Gender Aspect. This article outlines some equivalents of professional success – social status, recognition, happiness and enjoyment in the process of creative activity; author defines how the professional success is influenced by the psychological sex and psychosexual expression of personality with differentiation in the context of the specified levels of success. Thus, sexual satisfaction correlated with the overall feeling oneself happy, and perception of professional success as an opportunity to enjoy the process of the activity, which turns in to creation. Low levels of sexual satisfaction, in turn, leads to the development of such the equivalents of a professional success as a status growth and recognition in the society, which is an expression of appropriate compensation and a way of improving overall satisfaction with one's life. Feminine psychological component of sex identity determines the importance for the person obtaining external evidence of self-worth and importance, while real progress is accompanied by high level of masculinity that also determines the choice of such the equivalent of success as happiness and pleasure from the process of professional activity. High sexual self-esteem directly linked to the sense of being happy, that emphasizes the importance of the level of masculine/feminine components of psychological sex in the context of overall life satisfaction and sense of being happy. The article also outlines the cognitive projection of a person's professional success in the context of various measurements of success, that also have relevant gender features. Thus, identification of oneself with a status man is accompanied by a high assessment of manifestations of psychological masculinity as the ability to assert oneself, willpower, endurance and such exhibiting of femininity as beauty and charm. Self-identification with a famous person is associated with a high level of taking risks and endurance, which is the manifestation of psychological masculinity and also a high rate of their appearance. Feeling happy is correlated with high level of psychological masculinity and willpower, as well as tenderness and charm. These cognitive projections combine psychological manifestations of masculinity and femininity, and therefore they are psychologically androgynous, but have different semantic loading in the context of appropriate levels of professional success.

Keywords: professional success, cognitive projection, value predisposition, social status, renown, happiness, creativity, masculinity, femininity.

Алексева А. В. Профессиональная успешность: гендерный аспект. В статье очерчены определенные эквиваленты профессиональной успешности: социальный статус, признание, счастье и удовольствие от процесса творческой деятельности, а также определено влияние на профессиональную успешность психологического пола и психосексуальных проявлений личности, которое имеет соответствующую дифференциацию в контексте обозначенных уровней успешности. Так, сексуальная удовлетворенность взаимосвязана с общим ощущением себя счастливым человеком и восприятием профессиональной успешности как возможности получения удовольствия от самого процесса деятельности, которая превращается в творчество. Низкий уровень сексуальной удовле-

творенності обусловлює значимість таких еквівалентів професійної успішності, як статусний ріст і визнання в суспільстві, що є проявом відповідної компенсації і засобом підвищення загальної задоволеності життям. Фемінона складова психологічного полу визначає значимість для людини отримання зовнішніх підтверджень власної значимості і вагомості, тоді як реальні досягнення супроводжуються високим рівнем вираженості маскуліноних рис, які також впливають на вибір такого еквівалента успішності, як щастя і насолода від самого процесу професійної діяльності. Висока полува самооцінка безпосереднім чином пов'язана з відчуттям себе щасливим людиною, що підкріплює значимість рівня вираженості маскуліноно/феміноних складових психологічного полу в контексті загальної задоволеності життям. В статті також позначені когнітивні проєкції професійної успішності особистості в контексті різних вимірювань успішності, які, в свою чергу, мають певні гендерні особливості. Так, ідентифікація себе з статусною людиною супроводжується високою оцінкою таких проявів психологічної маскуліноності, як «уміння самостверджатися», «сила волі», «визносливість», і таких проявів феміноності, як «красота» і «чарівність». Самоідентифікація з відомою людиною супроводжується високою оцінкою готовності до ризику і визносливості, що є проявом психологічної мужественності, а також високою оцінкою власних зовнішніх даних. Відчуття себе щасливим людиною пов'язане з високим рівнем психологічної мужественності і сили волі, а також ніжності і чарівності. Позначені когнітивні проєкції поєднують в собі прояви психологічної мужественності і жіночності, відповідно є психологічно андрогінними, але мають різну семантичну навантаженість в контексті відповідних рівнів професійної успішності.

Ключові слова: професійна успішність, когнітивні проєкції, ціннісні передиспозиції, соціальний статус, визнання, щастя, творчість, маскуліноність, феміноність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Головною метою дослідження професійної успішності, представленою в цій статті, є вивчення впливу психологічної статі й психосексуальних стратегій особистості на розвиток потенціалу професійної успішності. Також досить важливим постає визначення когнітивних проєкцій феномену професійної успішності, які формуються як в контексті відповідного національно-культурного простору [2], так і зумовлені певним рівнем розвитку саме професійної успішності людини. Цікавим аспектом запропонованого дослідження є визначення когнітив-

них проєкцій професійної успішності в гендерному контексті, зокрема когнітивних конструкцій, що репрезентують відповідні виміри психологічної маскулінності/фемінності.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Питання професійного успіху особистості привертало увагу багатьох науковців, зокрема соціально-психологічні детермінанти професійної успішності вивчали О. І. Бондарчук, О. В. Брюховецька, Т. М. Дзюба, А. Кураков, О. А. Кононець, А. Ю. Москатов, В. П. Пономарьова, Ж. І. Тимошенко [3–5].

Водночас недостатньо розробленим залишається питання щодо детермінант професійної успішності особистості, які визначають механізми її розвитку.

Підкреслено також недостатню комплексність зазначених підходів, які залишають поза увагою багаторівневість досліджуваного феномену професійної успішності, його метаморфози в різних вимірах людського буття. Професійна успішність має декілька проєкцій залежно від складності внутрішнього життєвого простору особистості та провідних вимірів її буття, а саме: пріоритетів, цінностей, ідеалів і мрій. Саме тому, враховуючи неоднозначність досліджуваного феномену, слід розглядати його не абстрактно, а лише в контексті модальності внутрішнього життєвого простору людини, що й визначає зміст професійної успішності на кожному рівні людського буття.

Досить цікавим аспектом досліджуваної проблеми є також певна психостатева проєкція психологічного змісту професійної успішності індивіда в контексті різних вимірів його буття.

Актуальний напрям розробки цієї тематики – дослідження проєкцій професійної успішності у внутрішньому когнітивному просторі особистості з огляду на його гендерні координати.

Метою цієї статті є дослідження впливу психологічної статі й особливостей психосексуальних стратегій на професійну успішність особистості, а також визначення когнітивних проєкцій професійної успішності в гендерному контексті. Серед **завдань** виокремлюємо такі: визначення рівнів професійної успішності в контексті провідних вимірів особистісного буття; розробка й підбір методик для дослідження рівня професійної успішності та її когнітивних проєкцій, а також визначення типу психологічної статі й особливостей психосексуальних стратегій індивіда як прогностичних чинників професійної

успішності; визначення особливостей впливу на професійну успішність психологічної статі та психосексуальних проявів особистості; розкриття когнітивних проєкції професійної успішності, зокрема їхніх гендерних особливостей.

Головна ідея цієї студії – розгляд професійної успішності в контексті метаантропологічного підходу Н. Хамітова, який виокремлює буденне, граничне та метаграничне буття людини [6].

На рівні буденності еквівалентом успішності є стандартне кар'єрне зростання, тобто прагнення отримати високий соціально-професійний статус, незалежно від змісту виконуваних соціальних ролей, що в результаті часто супроводжується відсутністю творчого сенсу професійної діяльності та справжнього визнання з боку оточення.

Для людини, яка виходить за межі буденності у граничне буття, професійна успішність виявляється як прагнення до визнання власних досягнень із боку соціуму. Найголовнішим для неї вже є не соціальний статус, а отримання вагомих підтверджень визнання з боку соціуму власної талановитості й надзвичайності. Отже, саме успіх стає вже для неї самоціллю.

На відміну від попереднього рівня успішності, людина незалежна від успіху вже не відчуває необхідності завжди бути успішною та досконалою, головне для неї – творча самореалізація. Цей рівень успішності співвідноситься з метаграничним буттям особистості й переживається як відчуття щастя, можливість відчувати задоволення від самого процесу власної діяльності та насолоджуватись її результатами.

Отже, професійна успішність як поліаспектний феномен має відповідні проєкції в контексті модальності людського буття, які відповідним чином визначають професійну ідентичність особистості як суб'єкта професійної діяльності.

Методика дослідження. Для діагностики ціннісно-сміслового ядра, що визначає пріоритетну значущість тих або тих критеріїв оцінки професійної успішності, автором було розроблено анкету, яка дозволяє з'ясувати актуальність для досліджуваного певних еквівалентів успішності в контексті буденного, граничного або метаграничного буття людини [1]. Зазначена анкета дозволяє визначити ціннісні вподобання людини, зокрема з'ясувати пріоритетні смисли власної професійної діяльності, які можуть бути віднесені до трьох категорій –

статус, влада (буденне буття), слава, визнання (граничне буття), щастя, творчість (метаграничне буття).

Для діагностики когнітивного компонента професійної ідентичності створено авторський варіант методики Дж. Келлі, призначений для визначення рівня професійної успішності, а також когнітивних проєкцій професійної успішності особистості, зокрема смислової навантаженості поняття «успішність» на рівні когнітивної самосвідомості.

Виходячи із завдань дослідження, в методиці представлені такі елементи: «образ Я», «успішна людина» (відома людина), «кар'єрист» (для дослідження статусних орієнтацій), «щаслива людина» (людина, яка отримує задоволення від власної професійної діяльності), «невдаха», «безробітний». У вигляді конструктів використовують особистісні якості, які гіпотетично можуть бути предиспозиціями особистісної успішності/неуспішності. Так, було використано такі конструкти: рішучість, емоційність, здатність до компромісу, комунікабельність, творчі здібності, здатність до ризику, орієнтація на успіх, стабільність, наполегливість, оригінальність, експресивність, конструктивність, здатність зрозуміти, спонтанність, домінантність.

Для діагностики психологічної статі особистості й гендерних аспектів когнітивних проєкцій професійної успішності застосовано опитувальник С. Бем «Психологічна статя» (авторська модифікація). Психосексуальні стратегії особистості визначали за тестовою методикою Г. Айзенка «Готовність до сексу».

Досліджувана вибірка складалась зі студентів та магістрів Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України за фахом «Менеджмент» та «Психологія» та охоплювала 40 осіб.

Статистична обробка даних проводилась за допомогою програми SPSS (коефіцієнт кореляції за Пірсоном).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Отримані дані засвідчують наявність значущих взаємозв'язків між психологічною статтю особистості, її психосексуальними стратегіями та розвитком її професійної успішності.

Так, спостерігаємо значущий взаємозв'язок між сексуальною незадоволеністю та переважним сприйняттям професійної успішності крізь призму статусних еквівалентів. А саме людині, яка вважає головним критерієм професійної успішності відповідний суспільний статус, притаманний більш низький ступінь сексуальної задоволеності ($r = -0,49$; $p \leq 0,01$), що наводить на думку про те, що саме сексу-

альна незадоволеність мотивує людину до відповідних кар'єрних звершень. Таким чином, мотивація до статусного зростання у цьому випадку виконує певну компенсаторну функцію в контексті незадоволеності людини власним інтимним життям. Отже, переважне сприйняття професійної успішності крізь призму соціального статусу супроводжується високим рівнем сексуальної незадоволеності, що пояснюється компенсаторною функцією кар'єрного зростання індивіда в контексті його загальної задоволеності власним життям.

Сприйняття професійної успішності як прагнення до визнання та слави супроводжується високим рівнем психологічної фемінності ($r = 0,36$; $p \leq 0,05$), отже, людина, яка має виражені риси психологічної жіночності виявляє певну схильність до марнославства й підвищення власної самооцінки завдяки своїм професійним успіхам. Така людина дуже залежить від зовнішніх ознак, що підтверджують її соціальні успіхи та відповідним чином підвищують особистісну самооцінку.

Прийняття слави та визнання як еквіваленту професійної успішності також негативним чином пов'язане із сексуальною задоволеністю ($r = -0,34$; $p \leq 0,05$), зокрема чим більше людина незадоволена власним сексуальним життям, тим більш значущим для неї є підтвердження її професійних успіхів з боку інших людей. Отже, цінність отримання зовнішніх підтверджень власних професійних успіхів також є свідченням відповідної компенсації незадоволеності людини ступенем реалізації власних сексуальних бажань.

Сприйняття професійної успішності як переживання почуття щастя та насолоди від самого процесу власної діяльності, як вже було зазначено, є протилежним по відношенню до статусних вимірів професійної успішності ($r = -0,55$; $p \leq 0,01$) та супроводжується високим рівнем вираженості маскуліної складової частини психологічної статі ($r = 0,36$; $p \leq 0,05$).

Так, людина, яка автономна від суспільних стереотипів та норм, здатна сприймати й оцінювати професійну успішність крізь призму власних емоційних переживань, і головне для неї – відчувати щастя та задоволення від самого процесу діяльності, можливість творити й втілювати свої задуми. Саме здатність проявляти незалежність в оцінці власної професійної успішності, яка полягає для такої людини в самому процесі творчого самоздійснення, і зумовлена властивостями психологічної мужності.

Сприйняття професійної успішності як процесу творення також позитивним чином взаємопов'язане із сексуальною задоволеністю ($r = 0,36$; $p \leq 0,05$). Так, людина, яка задоволена власним інтимним життям вважає головним виміром професійної успішності можливість втілювати свої творчі задуми у процесі професійної діяльності. Для неї вже не є надважливим отримувати формальні докази власної успішності або підтвердження цього з боку соціуму, а навпаки, головне для неї – отримувати задоволення від процесу своєї діяльності.

Отже, результати проведеного дослідження засвідчують, що оцінка професійної успішності крізь призму формальних статусних вимірів супроводжується низьким рівнем сексуальної задоволеності.

Сприйняття професійної успішності переважним чином як прагнення до визнання та слави також супроводжується низьким рівнем сексуальної задоволеності та високим рівнем психологічної жіночності. Тяжіння до зовнішнього визнання успіху знову-таки зумовлено прагненням підвищити задоволеність життям, проявом чого є схильність до демонстративності, тобто бажання отримувати схвалення та захоплення з боку оточуючих.

Але коли еквівалентом професійної успішності стає відчуття щастя та натхнення від самого процесу творчої діяльності, це супроводжується задоволеністю інтимними стосунками з близькою людиною та вираженою психологічною мужністю, що зумовлює певну соціальну сміливість у відходженні від усталених стереотипів та норм у визначенні критеріїв успішності та надихає на творче самоздійснення в процесі професійної діяльності.

На рівні когнітивної самосвідомості ототожнення себе з людиною, яка має високий соціальний статус, не має кореляційних зв'язків зі змінними, що відображують особливості психосексуальної сфери та психологічної статі індивіда. Самоототожнення з відомою людиною супроводжує високий рівень маскулінності ($r = 0,42$; $p \leq 0,05$), яка зумовлює реальні досягнення у світі соціуму. Отриманий взаємозв'язок засвідчує, що здатність бути рішучим, цілеспрямованим, упевненим, незалежним та здатним до ризику часто визначає реальні досягнення людини у професійному світі.

Відчуття себе щасливою людиною викликає висока оцінка маскулінно-фемінних рис ($r = 0,67$; $p \leq 0,01$), в контексті відповідності власним ідеалам маскулінності/фемінності та задоволеністю своїми сексуальними стосунками ($r = 0,34$; $p \leq 0,05$).

Цікавим напрямом цього дослідження є визначення гендерних аспектів когнітивних проєкцій успішності. Так, ототожнення себе зі статусною людиною супроводжується високою оцінкою таких власних маскулінних проявів, як вміння самостверджуватися ($r = 0,32$; $p \leq 0,05$), сила волі ($r = 0,48$; $p \leq 0,01$) та витривалість ($r = 0,43$; $p \leq 0,01$), а також високою оцінкою власної зовнішності – краси ($r = 0,58$; $p \leq 0,01$) та чарівності ($r = 0,58$; $p \leq 0,01$). Визначена закономірність зумовлена тим, що досягнення певного соціального статусу передбачає вираженість у людини психологічної маскулінності, а також відповідним чином підвищує її особистісну самооцінку, одним із проявів чого є вища оцінка власної зовнішності у високостатусних осіб, що є також віддзеркаленням їхньої психологічної жіночності.

Людина, яка вважає себе відомою для багатьох, схильна вище оцінювати власну схильність до ризику ($r = 0,39$; $p \leq 0,05$) та витривалість ($r = 0,35$; $p \leq 0,05$), а також вважає себе більш вродливою ($r = 0,52$; $p \leq 0,01$). Цей взаємозв'язок може бути пояснено «ореолом слави», виявом чого є висока оцінка власних зовнішніх даних та реальною здатністю людини до ризику, що й зумовлює її високі досягнення та визнання в суспільстві.

Сприйняття себе щасливою людиною має такі когнітивні проєкції, як «мужність» ($r = 0,44$; $p \leq 0,01$), «сила волі» ($r = 0,39$; $p \leq 0,05$), «чарівність» ($r = 0,52$; $p \leq 0,01$) та «ніжність» ($r = 0,32$; $p \leq 0,05$), що є відображенням психологічної андрогінності. Внутрішнє відчуття щастя дає людині змогу проявляти незалежність та автономність у зовнішньому світі, що й зумовлює високий рівень її психологічної маскулінності. Суб'єктивність переживання людиною почуття щастя зумовлює її сприйняття себе як більш ніжної та чарівної, що є більшою мірою емоційною проєкцією її самовідчуття, тоді як людина, яка має більш чіткі критерії власного успіху, зокрема визнання в соціумі, схильна до вищої оцінки власної зовнішності, виявом чого є висока оцінка нею своєї вроди.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані дані засвідчують наявність значущих взаємозв'язків психосексуальних особливостей та психологічної статі людини з її професійною успішністю.

Так, сексуальна задоволеність взаємопов'язана з загальним відчуттям себе щасливою людиною та сприйняттям професійної успішності як можливості отримання насолоди від самого процесу діяльності, яка перетворюється на творчість.

Низький рівень сексуальної задоволеності, в свою чергу, зумовлює визначення таких еквівалентів професійної успішності, як статусне зростання та визнання у суспільстві, що є проявом відповідної компенсації та засобом підвищення рівня загальної задоволеності власним життям.

Фемінна складова частина психологічної статі визначає значущість для людини отримання зовнішніх підтверджень власної важливості та вагомості, а реальні досягнення супроводжуються високим рівнем розвитку маскулінних рис, які також зумовлюють вибір такого еквіваленту успішності, як щастя та насолода від самого процесу професійної діяльності. Зазначена закономірність засвідчує, що саме здатність бути незалежною та автономною дає людині змогу самостійно обирати для себе критерії власної успішності, не узгоджуючи їх із зовнішніми нормами та стереотипами, отже насолода та задоволення від самого процесу власної професійної діяльності самі по собі вже є значущими критеріями професійної успішності.

Висока статева самооцінка безпосереднім чином взаємопов'язана з відчуттям себе щасливою людиною, що наголошує на значущості рівня вираженості маскулінно/фемінних складових частин психологічної статі в контексті загальної задоволеності життям.

Отримані результати дозволяють також зробити висновки про те, що різні виміри професійної успішності мають своєрідні проєкції на рівні когнітивної самосвідомості особистості, які так само відображають певні прояви психологічної мужності та жіночності, отже психологічно андрогінні, але мають різну семантичну навантаженість у контексті відповідних рівнів професійної успішності.

Перспективою подальших розробок цієї наукової проблематики є дослідження впливу ступеня цілісності статевої ідентичності та психосексуальних проявів особистості на особливості її професійної самореалізації.

Література

- Алексеева А. В. Професійна успішність: від буденності до творчості / А. В. Алексеева // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2013. – Т. XII, вип. 17. – С. 7–15.
- Alekseeva A. Profesiyna uspishnist: vid budennosti do tvorchoosti [Professional success: from every day life to creativity] / A. Alekseeva // Aktualni problemi psihologiyi : zbirnik naukovih prats Institutu psihologiy imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukrayini. – 2013. – Т. XII, vip. 17. – Р. 7–15.

- Засекина Л. Роль категории значения слова в решении методологических и прикладных проблем современной психолингвистики / Л. Засекина // Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты : материалы Междунар. школы-семинара (VII Березинские чтения). – М. : ИНИОН РАН, АСОУ, 2011. – Вып. 18. – С. 55–60.
- Zasyekina L. Rol kategorii znacheniya slova v reshenii metodologicheskikh i prikladnyih problem sovremennoy psiholingvistiki [Role of the category of the word in the solving of methodological and applied problems of the modern psycholinguistics] / L. Zasyekina // Yazyikovoe bytie cheloveka i etnosa: psiholingvisticheskiy i kognitivniy aspektiy : materialy Mezhdunarodnoy shkoli-seminara (VII Berezinskie chteniya). – M. : INIONRAN, ASOU, 2011. – Vip. 18. – P. 55–60.
- Психологічні умови розвитку конкурентоздатності організацій : тези VI наук. практ. конф. з організаційної та економічної психології (Керч, 25–27 черв. 2009 р.) / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, О. А. Філь. – К. : Інтерлінк, 2009. – 240 с.
- Psihologichni umovi rozvitku konkurentozdatnosti organizatsiy [Psychological conditions of the competitiveness of organizations] : tezi VI nauk. prakt. konf. z organizatsiynoyi ta ekonomichnoyi psihologii (Kerch, 25–27 chervnya 2009 r.) / za nauk. red. S. D. Maksimenka, L. M. Karamushki, O. A. Fil. – K. : InterInk, 2009. – 240 p.
- Технологія підготовки персоналу освітніх організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін : навч.-метод. посіб. / [О. І. Бондарчук, В. М. Івкін, Л. М. Карамушка та ін.] ; за ред. Л. М. Карамушки. – Біла Церква : КОІПОПК, 2008. – 100 с.
- Tehnologiya pidgotovki personalu osvitnih organizatsiy do roboti v umovah sotsialno-ekonomichnih zmin: navchalno-metodichniy posibnik [Technology of the training of the educational organizations personnel to work in a social and economic change: study guide] / [O. I. Bondarchuk, V. M. Ivkin, L. M. Karamushka ta in.] ; za red. L. M. Karamushki. – Bila Tserkva : KOIPOPК, 2008. – 100 p.
- Успішність особистості: потенціал та обмеження : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 берез. 2010 р.) / за ред. М. Л. Смульсон, Л. М. Зінченко. – К. : [б. в.], 2010. – 268 с.
- Uspishnist osobistosti: potentsial ta obmezheny [The success of the individual: the potential and limitations]: Tezi dopovidey Mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferentsiyi (Kiyiv, 18 bereznya 2010 r.) / za redaktsieyu M. L. Smulson, L. M. ZInchenko. – K., 2010. – 268 p.
- Хамитов Н. В. Философия человека: от метафизики к метаантропологии / Н. В. Хамитов. – Киев : Ника-Центр ; Москва : Ин-т общегуманитарных исследований, 2002. – 334 с.
- Khamitov N. V. Filosofiya cheloveka: ot metafiziki k metaantropologii [Philosophy of the individual: from metaphysics to metaantropologii] / N. V. Khamitov. – Kiev : Nika-Tsentr ; Moskva : Institut obshchegumanitarnyih issledovaniy, 2002. – 334 p.